

І. В. Павленко, В. Б. Огороков

Постпозитивізм

ПОСТПОЗИТИВІЗМ (від пост... і ПОЗИТИВІЗМ) — термін, що позначає низку теорій в галузях, що набули активного розвитку в другій половині 20 століття, зокрема науки філософії, епістемології, теорії свідомості, логічної семантики тощо. Загальною ознакою П. є його дистанціювання від попередніх форм позитивізму і неопозитивізму та вироблення нових підходів до розуміння основних проблем філософії науки, насамперед — відмова від фізикалізму, принципу верифікації й нігілістичного відношення до традиційних філософських проблем. Головними представниками цього напрямку є К.-Р. Поппер, Т. Кун, І. Лакатош, П. Феєрабанд, М. Полані, С. Тулмін, Дж. Холтон та ін. Близькі за духом ідеї розробляли В. Квайн, П. Башляр, М.-П. Фуко. Досить близькою до П. є також концепція дескриптивної метафізики П. Стросона.

Термін «П.» не має однозначного й загальноприйнятого визначення, у його зміст найчастіше вкладають розуміння тенденції до ревізії низки базових положень та принципів логічного позитивізму. П. ніколи не був цілісним напрямом або школою, що характеризується єдністю, на зразок Віденського гуртка. Відмінності між різними підходами в рамках П. часом настільки значні, що це дає привід сумніватися в правомірності введення даного терміну. Однією з найважливіших подій, що стимулювало розвиток нового напрямку, став переклад з німецького видання (1935) і друк англійською мовою книги «Logic of Scientific Discovery» («Логіка наукового дослідження», 1959) К.-Р. Поппера. У ній австробританський філософ відстоює принцип фалібілізму, згідно з яким будь-яке наукове знання піддається помилкам і тому завжди має лише гіпотетичний характер. Ріст наукового знання здійснюється за допомогою висування й критики гіпотез, їх фальсифікації. Таким чином, на противагу принципу верифікації логічного позитивізму, К.-Р. Поппер увів принцип або правило фальсифікування (falsifiability), відповідно до якого теорія є науковою, якщо вона припускає можливість власного спростування, тобто можливість існування фактів, що не можуть бути пояснені в межах даної теорії. У праці «Objective Knowledge» («Об'єктивне знання», 1972) він позначив свою теорію як критичний раціоналізм, у якому принцип фальсифікування відіграв ключову роль. Ще однією важливою новацією К.-Р. Поппера стала його теорія «трьох світів»: фізичний світ; світ ментальних феноменів і характеристик; світ об'єктивного знання, що охоплює зміст

наукових теорій, досягнень літератури тощо. Фактично, його «третій світ» — це світ об'єктивного змісту, світ культури, у її найширшому розумінні.

Зрозуміло, концепція «трьох світів» радикально розходиться з позицією логічного позитивізму, з його принциповим фізикалізмом і неприйняттям будь-яких не фізичних форм реальності. Послідовник К.-Р. Поппера І. Лакатош запропонував власну, ослаблену версію принципу фальсифікування. Він увів поняття науково-дослідної програми, що має внутрішнє «тверде ядро», до якого входять фундаментальні, стабільні, ще не спростовані положення даної теорії, які І. Лакатош назвав «метафізичними». Навколо цього ядра утворився захисний пояс — набір допоміжних гіпотез, покликаних захистити ядро програми від потоку контраргументів та критики. Особливе місце в постпозитивістській філософії науки займає теорія наукових революцій Т. Куна, який вважав, що розвиток науки — це почергова зміна двох фаз або періодів — «нормальної науки» і «наукових революцій», що відбуваються відносно нечасто і є епохою більш-менш радикальної зміни т. зв. наукової парадигми або дисциплінарної матриці — комплексу найбільш загальних ідей, символічних узагальнень та методологічних принципів, підтриманих цим науковим співтовариством.

В історії П. важливою віхою є анархістська епістемологія П. Феєрабенда з її основним принципом «усе зійде» (anything goes). Американський філософ виступив проти єдиного й, тим більше, єдиного наукового методу, вказуючи, що останній так чи інакше стримує прогрес наукового знання. Крім того, він увів принцип проліферації, закликаючи створювати й розробляти теорії, несумісні з домінуючими в науці точками зору, навіть якщо останні є «дійсними». П. Феєрабенд вважав, що в історії науки часто виявлялися ефективними самі неймовірні теорії, які спочатку оцінювали як зовсім неприпустимі. Він відмовився від уявлення про єдину дійсну теорію та від традиційної концепції вірогідності, говорячи про те, що наука за своєю суттю ірраціональна, або, принаймні, має у своїй основі якесь ірраціональне ядро, що зближує її з [міфологією](#), [магією](#) й *художньою творчістю*.

У зв'язку з формуванням (і самим існуванням) П. можна говорити про розвиток деяких тенденцій, що виникли ще в рамках неопозитивістської традиції або [аналітичної філософії](#), однак одержали свій розвиток у 2-й половині 20 ст. Певний рух у цьому напрямі демонструють тексти й тези пізнього Л. Віттгенштайна, такі як його теорія мовних ігор, сімейних подібностей або його міркування про неможливість проходження правил у п. 201 «Філософських досліджень».

У найбільш реальному відношенні П. може бути визначений через ослаблення вимог твердих верифікаціоністських процедур і відмовою від редукціоністської позиції логічного позитивізму. Зокрема, в галузі вивчення свідомості це виразилося в послідовному відході

від різних версій біхевіоризму й необіхевіоризму та перехід до більш «м'яких» форм інтерпретації ментальних феноменів, що, у свою чергу, зближає деякі постпозитивістські теорії з позицією *феноменології*. П. здійснює перехід від поняття *факту* до поняття [контексту](#) й далі в галузь *сенсу* та більш тонких схем інтерпретації. При цьому сам факт зовсім не впливає з теорії, а здобуває інше звучання, у сферу фактичного тепер потрапляють досить умовні, ефемерні речі та утворення: думки, переживання, психічні образи, зокрема й такі, яким у фізичному світі ніщо не відповідає, наприклад, галюцинації або об'єкти сновидінь. Усе це — предмети, що пов'язані з певною «фактичністю», ті, що так чи інакше є в наявності. Це дає привід згадати теорію предметів (Gegenstandstheorie) [А. Мейнонга](#), у якій він говорить про особливий рід існування (so-sein) подібних об'єктів. Відповідно, А. Мейнонг і його полеміка з *Б. Расселлом* із цього питання можуть бути названі протечею постпозитивістських теорій.

Нарешті, П. уперше в історії традиції позитивізму, що бере свій початок від О. Конта, а в ширшій історико-філософській перспективі й від робіт британських емпіриків 17—18 ст. (Дж. Локка, Дж. Берклі, Д. Юма та ін.) звертає увагу на сенс, як результат діяльності свідомості та як продукт певного духовного розвитку. Тобто, П. усе ще досить несміливо й обережно намагається ввести фактор культури в галузь наукових досліджень і наукової методології. Відповідно до цієї нової парадигми побудовано й постпозитивістське розуміння [істини](#). Остання представлена не логічно вивіченим і наперед заданим [ідеалом](#), як відповідь на завдання наприкінці підручника, але досить складним і навіть аморфним переплетенням багатьох факторів: дослідницьких установок наукової парадигми, що домінує, культурної ситуації й особистісних переваг дослідника. Розмиваючи базисне уявлення про істину, П. тим самим робить її релятивізацію, причому, у низці випадків, — досить радикальну (П. Фесрабанд). Однак таке розуміння істини виявляється цілком затребуваним, зокрема в тих галузях науки, де мова йде про людину, її характеристики, поведінку, свідомість, культуру тощо. Наприклад, для інтерпретації й розуміння поезії зовсім недостатня наявність однієї або декількох стандартних схем, навпаки, та істина, що повідомляється в художньому творі, є конгломератом сенсів, що перебувають у складних і неоднозначних відносинах один з одним. Постпозитивістська філософія науки, піддаючи ревізії принципи логічного позитивізму, поступово приходять до того, що давно обговорюють у гуманітарному середовищі, — істина поліваріантна і не може бути встановлена раз і назавжди за допомогою емпіричного дослідження або логічного аналізу. Отже, *ідеалом пізнання* є не одноразове й рішуче відкриття певної «головної» істини, а поступовий рух до неї, процес, у якому бувають також і відступи, ходіння «навколо так близько», відволікання, що покликані прояснити всі значеннєві зв'язки досліджуваного об'єкта.

Рекомендована література

1. M. Polanyi. Personal Knowledge. Towards a Post-Critical Philosophy. London, 1962;

2. K. Popper. Objective Knowledge. An Evolutionary Approach, Revised edition. Oxford, 1972;
3. I. Lakatos. The methodology of scientific research programmes // Philosophical Papers [Cambridge]. 1978. Vol. 1;
4. P. K. Feyerabend. Realism, Rationalism and Scientific Method // Там само. 1981. Vol. 1;
5. T. S. Kuhn. The Structure of Scientific Revolutions. Chicago; London, 1996;
6. I. Lakatos, P. Feyerabend. For and Against Method. Including Lakatos's Lectures on Scientific Method and the Lakatos-Feyerabend Correspondence. Chicago; London, 1999;
7. S. Toulmin. Return to Reason. Cambridge; London, 2001;
8. K. Popper. Logic of Scientific Discovery. London; New York, 2002;
9. R. Groff. Critical Realism, Post-positivism and the Possibility of Knowledge. London; New York, 2004;
10. J. H. Zammito. A Nice Derangement of Epistemes. Post-positivism in the Study of Science from Quine to Latour. Chicago; London, 2004;
11. Синиця А. С. Аналітична філософія. Л., 2013;
12. M. Fluck. The Concept of Truth in International Relations Theory. Critical Thought Beyond Post-Positivism. London, 2017;
13. Лебідь А. Є. Концепт «істина» в аналітичній філософії. С., 2017;
14. О. V. Kulyk. A brief introduction to analytic philosophy. Dnipro, 2019.

Бібліографічний опис:

Постпозитивізм / І. В. Павленко, В. Б. Окороков // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2024. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-882799>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).